

O‘zbekiston tabiatining geografik ōrganilish tarixi

Buxoro davlat pedagogika instituti

Geografiya ta’lim yo‘nalish talabasi S.S. Saidxonova

Annotatsiya. Mazkur maqola O‘zbekiston tabiati va uning geografik o‘rganilish tarixini yoritishga bag‘ishlangan. O‘zbekiston hududi qadim zamonlardan boshlab, tabiiy sharoitlari va geografik jihatlaridan kelib chiqib, turli olim va sayyohlar tomonidan o‘rganib kelingan. Maqolada mamlakat tabiiy landshaftlari, iqlimi, gidrologik va geologik xususiyatlari haqida batafsil ma’lumot beriladi. Shuningdek, tarixiy manbalar va geografik tadqiqotlarning natijalari tahlil qilinib, ularning O‘zbekiston tabiati va resurslaridan foydalanishdagi ahamiyati ko‘rsatib o‘tiladi. Ilmiy tadqiqotlar va kartografik ishlar orqali tabiiy resurslarni boshqarish va muhofaza qilish borasidagi yutuqlar ham yoritilgan.

Kalit so‘zlar: O‘zbekiston tabiati, geografik tadqiqotlar, tabiiy sharoitlar, iqlim, gidrologiya, geologiya, tabiiy resurslar, ekspeditsiyalar tarixi, landshaftlar, kartografiya, ekologik muammolar, tabiatni muhofaza qilish, qadimiy tadqiqotlar, ilmiy izlanishlar, tabiiy zonalar, o‘simlik va hayvonot dunyosi, tog‘ va cho‘l hududlari, o‘zbekiston geografiyasi, ilmiy hamkorlik, tabiiy resurslardan foydalanish

Аннотация. Данная статья посвящена освещению истории природы Узбекистана и ее географическому изучению. С древних времен территория Узбекистана изучалась различными учеными и туристами с учетом ее природных условий и географических аспектов. В статье представлена подробная информация о природных ландшафтах, климате, гидрологических и геологических особенностях страны. Также анализируются результаты исторических источников и географических исследований и показано их значение в использовании природы и ресурсов Узбекистана. Также освещаются достижения в управлении и защите природных ресурсов посредством научных исследований и картографической работы.

Ключевые слова: Природа Узбекистана, географические исследования, природные условия, климат, гидрология, геология, природные ресурсы, история экспедиций, ландшафты, картография, проблемы окружающей среды,

охрана природы, древние исследования, научные исследования, природные зоны, флора и фауна, горные и пустынные территории. , география Узбекистана, научное сотрудничество, использование природных ресурсов

Bu maqola asosan O‘zbekiston hududining tabiiy sharoitlari va ularning o‘rganilish tarixi bilan bog‘liq jarayonlarni keng yoritishga bag‘ishlangan. Maqolada qadimdan to hozirgi kungacha bo‘lgan davrda O‘zbekistonning tabiiy-geografik xususiyatlarini o‘rganishga bo‘lgan qiziqishlar va ilmiy tadqiqotlar rivoji batafsil tahlil qilinadi. Ayniqsa, antik davr olimlarining bu hudud haqidagi dastlabki tasavvurlari va o‘rta asr sayyohlarining yozuvlari asosida tabiiy geografiyaning rivoji, ilmiy ekspeditsiyalar va zamonaviy kartografiya ishlarining o‘rni ko‘rsatilgan. O‘zbekiston tabiati bilan bog‘liq ilmiy-tadqiqot ishlari XX asr va XXI asr boshlarida qanday yo‘nalishlarda olib borilgani, jumladan, xalqaro hamkorlikdagi ilmiy loyihalar va ekspeditsiyalar natijalari ham batafsil tahlil qilinadi. O‘zbekiston tabiatining geografik o‘rganish tarixiga nazar soladigan bo‘lsak quyidagi davrlar alohida o‘rin tutadi.

Qadimgi davrlar: O‘rta Osiyo va O‘zbekiston hududi haqida ilk geografik ma‘lumotlar qadimgi yunon, rim va arab olimlarining asarlarida keltirilgan. Strabon, Ptolemey kabi yunon olimlari O‘rta Osiyo hududi haqida ma‘lumotlar bergan bo‘lsa, arab geograflari (al-Muqaddasiy, al-Xorazmiy va boshqalar) ham bu hududni o‘rganishgan.

O‘rta asrlar va Temuriylar davri: Amir Temur va uning avlodlari davrida ilm-fan va geografik bilimlar rivojlangan. Bu davrda O‘rta Osiyoda geodeziya va kartografiya sohasida jiddiy ishlar olib borilgan.

Rossiya imperiyasi davrida tadqiqotlar: O‘zbekiston geografiyasi haqidagi tadqiqotlar Rossiya imperiyasi hukmronligi davrida yanada kengaygan. XIX asrda rus olimlari O‘zbekiston hududida bir qator ilmiy ekspeditsiyalar uyushtirishgan. Bu tadqiqotlar davomida hududning tabiati, reliefi, iqlimi va tabiiy resurslari o‘rganilgan.

Sovet davri: Sovet Ittifoqi davrida O‘zbekiston hududi bo‘yicha ko‘plab ilmiy tadqiqotlar o‘tkazildi. Bu davrda tuproqshunoslik, geologiya, botanika, va zoologiya sohalarida chuqur tadqiqotlar olib borilgan. Shu davrda O‘zbekiston hududining ko‘plab xaritalari tuzilgan va ilmiy maqolalar chop etilgan.

O‘zbekiston tabiati va uning geografik o‘rganish tarixi mavzusida ilmiy ma‘lumot olish uchun bir qator olimlarning asarlaridan foydalanishingiz mumkin. Bu olimlardan eng mashhurlaridan biri bu **Lev Semyonovich Berg.**(1876–1950)

mashhur rus geografi, tabiiy geografiya va ihtiologiya sohasidagi mutaxassis bo‘lib, u O‘rta Osiyo, jumladan O‘zbekiston hududi haqida ham qimmatli ilmiy fikrlar bildirgan. Lev Semyonovich Bergning O‘rta Osiyo, jumladan, O‘zbekiston tabiati haqidagi eng muhim asari "Turkistonning tabiiy geografiyasi" ("Естественная география Туркестана") deb nomlanadi. Ushbu asarda u Turkistonning, ya'ni O‘rta Osiyo mintaqasining tabiiy sharoitlari, iqlimi, suv resurslari, o‘simlik va hayvonot dunyosi, shuningdek, landshaftlari haqida keng ma‘lumotlar beradi. Bu olimdan so‘ng yurtimiz tabiatini **Vladimir Afanasyevich Obruchev**. (1863–1956) mashhur rus geologi, geograf va sayohatchi o‘rganish niyatida ekspeditsiyalar olib brogan. Obruchov asosan O‘zbekiston tabiati haqida ma'lumot bergan asari "O‘zbekiston va uning tabiati" (Rus tilida "Узбекистан и его природа") nomli asaridir. Uning O‘rta Osiyo, jumladan O‘zbekiston tabiati haqida qimmatli ilmiy fikrlari mavjud. Obruchev asosan Sibir va Markaziy Osiyo mintaqalaridagi geologik va geomorfologik tadqiqotlari bilan mashhur, ammo u O‘rta Osiyo, xususan, Turkiston va O‘zbekiston hududlarini ham o‘rganib, u yerning tabiati haqida qimmatli ilmiy ma'lumotlar qoldirgan. Obruchevning O‘zbekiston tabiati haqidagi fikrlari quyidagi yo‘nalishlarda ifodalangan:

1. Geologik Tadqiqotlar: Obruchev O‘zbekiston hududining geologik tuzilishini keng o‘rgangan. U Farg‘ona vodiysi, Zarafshon vodiysi, Turkiston va Pomir tog‘ tizmalari kabi hududlarni o‘rgangan va bu mintaqalarning geologik shakllanish jarayonlarini tasvirlab bergan. U O‘rta Osiyoning tog‘larida joylashgan qimmatbaho mineral resurslarni, jumladan, ko‘mir, oltin va boshqa foydali qazilmalarni ilmiy asosda o‘rganib, ularning shakllanish jarayonlari va geologik tarixini yoritgan. **2. Iqlim va Landshaftlar:** Obruchev O‘zbekistonning turli tabiiy landshaftlarini, jumladan, cho‘l, yarim cho‘l va tog‘-vodiy hududlarini o‘rganib, bu mintaqalarning iqlimi, tuproq xususiyatlari va o‘simliklar dunyosi haqida muhim xulosalar chiqargan. Uning tadqiqotlarida O‘zbekistonning iqlimi keskin kontinental bo‘lib, hududning landshaftlariga kuchli ta'sir ko‘rsatishi aytiladi. Ayniqsa, Obruchev cho‘l va yarim cho‘l hududlaridagi qurg‘oqchil sharoitlar va bu tabiiy muhitning iqtisodiy faoliyat, xususan, qishloq xo‘jaligi uchun ahamiyatini tahlil qilgan. **3. Cho‘llarning Tadqiqoti:** Obruchev O‘zbekistonning cho‘l hududlariga, xususan, Qizilqum cho‘liga katta e‘tibor qaratgan. U cho‘llarning geologik tuzilishi, shakllanishi va eroziya jarayonlarini o‘rganib, ularning paydo bo‘lish sabablarini tahlil qilgan. U cho‘llarning cho‘l o‘simliklari va suv manbalari bilan bog‘liq muammolarini ham

ko‘rib chiqqan va cho‘llarning mintaqadagi hayot tarziga ta‘sirini izohlagan. **4.** Amudaryo va Orol dengizi haqida: Obruchev Amudaryo va Orol dengizi bilan bog‘liq muammolarni ham o‘rganib, bu hududdagi gidrologik jarayonlar va ularning mintaqaga ta‘siri haqida ilmiy fikrlar bildirgan. U Amudaryo deltasi va Orol dengizining ekologik holati haqida qimmatli kuzatuvlar qoldirgan. Shuningdek, Amudaryo suvlari bilan sug‘oriladigan hududlarning tuproq unumdorligi va qishloq xo‘jaligi uchun ahamiyatini tahlil qilgan. **5.** Tog‘lar va Ularning Foydali Qazilmalari: Obruchev O‘zbekistonning tog‘li hududlarida qimmatbaho minerallarni topish va qazib olish imkoniyatlari haqida ko‘p izlanishlar olib borgan. U Pomir, Hisor va Turkiston tog‘larining mineral resurslariga katta e‘tibor qaratgan va bu mintaqalarda tabiiy resurslardan foydalanish imkoniyatlarini ilmiy asosda ko‘rsatib bergan. Geolog va geograf olim. Uning Markaziy Osiyodagi cho‘l va tog‘li hududlarni o‘rganish bo‘yicha asarlari O‘zbekiston tabiati va yer tuzilishining o‘rganilishida muhim ahamiyatga ega. Obruchevdan so‘ng yurtimizning tabiatiga yana bir taniqli olim qiziqish bildiradigan bu olim esa **Andrey Nikolayevich Krasnov.** (1862–1914) – taniqli rus geograf va botanik bo‘lib, O‘rta Osiyo, jumladan, O‘zbekiston tabiati va geografiyasini o‘rganishda katta hissa qo‘shgan. U asosan fitogeografiya, ya‘ni o‘simliklarning tarqalishi va ularning geografik sharoitlarga bog‘liqligini o‘rganish bilan shug‘ullangan. Krasnov O‘zbekiston va umuman O‘rta Osiyo hududining tabiati va o‘simlik qoplami haqida keng tadqiqotlar olib borgan. U bu mintaqadagi cho‘l, yarim cho‘l va tog‘ o‘simliklarining geografik tarqalishini o‘rganib, ularning iqlim va tuproq sharoitlariga bog‘liqligini aniqlagan. Krasnovning ishlari O‘zbekistonning tabiiy boyliklarini o‘rganishda muhim qadam bo‘lib, u mintaqaviy geografiyaning ilmiy asosi hisoblanadi. Bizning yurtimizni faqatgina chet ellik olimlar emas balki o‘zimizning mashhur olimlari ham o‘rganishgan bulardan **Abu Rayhon Beruniy.** (973–1048) O‘rta asr Sharqining buyuk olimlaridan biri bo‘lib, tabiiy geografiya, astronomiya, matematika, va tarix kabi ko‘plab fan sohalarida ilmiy meros qoldirgan. Beruniyning tabiatning geografik o‘rganilishi borasidagi fikrlari uning "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" va "Hindiston" asarlarida yaxshi namoyon bo‘ladi. Abu Rayhon Beruniy asarlarida bevosita O‘zbekiston tabiati haqida to‘liq ma‘lumotlar berilmagan bo‘lsa-da, uning ilmiy ishlari O‘rta Osiyo, jumladan, O‘zbekistonga tegishli hududlar geografiyasi va tabiati haqida umumiy ma‘lumotlarni o‘z ichiga oladi. Beruniy davrida O‘zbekistonning bugungi hududlari ilmiy tadqiqotlar uchun

muhim manzil bo‘lgan va u bu hududlarning geografiyasi haqida bilishga qiziqqan. O‘rta Osiyoning tabiiy sharoitlari tog‘lar, cho‘llar, daryolar, iqlim va boshqa tabiiy xususiyatlar Beruniyning kuzatuvlari va ilmiy tadqiqotlarida muhim o‘rin tutgan. U Amudaryo va Sirdaryo kabi katta daryolar haqida ma‘lumotlarga ega bo‘lgan va bu daryolarning geografik o‘rni, ularning oqimi, suvning harakati va foydalanilishi haqida yozgan. Beruniy daryolarni o‘rganishda ilmiy asoslangan usullardan foydalangan, masalan, Amudaryoning Orol dengiziga quyilishi va bu jarayonning mintaqa tabiati va aholisiga ta‘siri haqida fikr bildirgan. Shuningdek, Beruniy O‘rta Osiyo hududlarining iqlim sharoitlari va geografik zonalari haqida ham qimmatli ilmiy izohlar bergan. U bu hududlarda hukm surgan cho‘l iqlimi va bu hududning quruqligi haqida kuzatuvlar olib borgan va bu yerning qishloq xo‘jaligi hamda iqtisodiyotiga ta‘sir qiladigan jihatlarni tahlil qilgan. O‘zbekiston hududini yana bir mashhur allomamiz **Muhammad ibn Musa Al-Xorazmiy** (780–850) matematika, astronomiya, va geografiya sohalaridagi ishlari bilan mashhur bo‘lgan olimdir. Ushbu allomamiz O‘zbekistonning qadimgi Xorazm viloyatida tug‘ilgan va uning ilmiy merosi dunyo ilm-fani rivojiga katta ta‘sir ko‘rsatgan. Xorazmiyning asarlari ko‘proq matematika va astronomiyaga oid bo‘lsa-da, u geografiya bo‘yicha ham muhim ishlar qilgan, jumladan, yerning shakli, o‘lchami va sayyoralar harakati kabi mavzularda tadqiqotlar olib borgan. Xorazmiy bevosita O‘zbekiston yoki O‘rta Osiyo tabiati haqida chuqur ma‘lumotlar yozmagan, ammo uning "Kitob surat al-Arz" (Yerning surati) nomli asari o‘sha davrdagi geografik bilimlarni jamlagan va rivojlantirgan. Bu asarda u dunyoning bir necha mintaqalarini xaritalashtirishga va ularning joylashuvlarini o‘lchashga harakat qilgan. Uning kartografiya va geografik hisoblashlar borasidagi yutuqlari, ayniqsa, Amudaryo, Kaspiy dengizi va boshqa geografik obyektlarning joylashuvini aniqlashda katta rol o‘ynagan.

Al-Xorazmiy o‘zining matematik va astronomik bilimlarini geografiyada qo‘llab, dunyoning xaritasini ilmiy asosda yaratishga intilgan. Uning ishlari qadimgi yunon olimi Ptolemeyning geografik bilimlarini takomillashtirishga qaratilgan bo‘lib, u yer yuzasining o‘lchamlarini yanada aniqroq belgilashga hissa qo‘shgan. Shuningdek, u o‘sha davrda ma‘lum bo‘lgan mintaqalar, jumladan, O‘rta Osiyo hududlarini ham ilmiy jihatdan tasvirlashga harakat qilgan.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki O‘zbekiston tabiatining geografik o‘rganilish tarixi qadimgi davrlardan boshlanib, turli bosqichlardan o‘tgan murakkab jarayon hisoblanadi. Qadimgi yunon va arab geograflari ilk ma‘lumotlarni

bergan bo'lsa, Temuriylar davrida ilmiy-tadqiqot ishlari yanada rivojlangan. XIX asrda Rossiya imperiyasi davrida o'tkazilgan ilmiy ekspeditsiyalar O'zbekiston hududini batafsil o'rganishga sabab bo'ldi. Sovet davrida esa geografik tadqiqotlar kengayib, ilmiy xaritalar tuzildi, tabiiy resurslar chuqur o'rganildi. O'zbekiston tabiati haqida keng qamrovli bilimlar yig'ilishiga geografik tadqiqotchilarning tadqiqotlari ilmiy izlanishlari katta hissa qo'shgan. Bu o'rganishlar natijasida hududning tabiiy boyliklari, reliefi va iqlimi to'g'risida aniq ma'lumotlar olish imkonini berdi, bu esa mamlakatning rivojlanishi va resurslarni to'g'ri boshqarishda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Muhammad ibn Musa Al-Xorazmiy 780–850 "Kitob surat al-Arz" (Yerning surati) nomli asari.
2. Abu Rayhon Beruniy. (973–1048) "Hindiston" ("Kitob tahqiq ma li-l-Hind") nomli asari.
3. Lev Semyonovich Berg.(1876–1950) "Turkistonning tabiiy geografiyasi" ("Естественная география Туркестана") nomli asari.
4. Vladimir Afanasyevich Obruchev. (1863–1956) "O'zbekiston va uning tabiati" (Rus tilida "Узбекистан и его природа") nomli asari.
5. Andrey Nikolayevich Krasnov. (1862–1914) "O'zbekiston tabiatining o'simliklari" (rus tilida "Растительность Узбекистана") nomli asari.

Research Science and Innovation House